

Feruzaxon TILLABAYEVA,

University of economics and pedagogy katta o'qituvchisi, ADU doktoranti

E-mail: feruza.tillabayeva@inbox.ru

ADU professori, f.f.d S.R.Mirzayeva taqrizi asosida

EXPRESSION OF CONCEPTS RELATED TO TABOOS, RITUALS AND CUSTOMS IN RUSSIAN AND UZBEK RIDDLES

Annotation

This article examines the taboos and “secret or hidden language” underlying riddles, the important features of riddles, their connection with various rituals and other everyday functions, as well as the fact that in the development of the genre, the importance of artistic and aesthetic functions is highlighted as relevant problem. Riddles contain many ways to construct images of riddles, as well as the opinions of experts on ways to distract guessers and their correct direction in guessing

Key words: Riddle, taboo, ritual, natural phenomena, artistic and aesthetic essence, everyday function.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЙ, СВЯЗАННЫХ С ТАБУ, ОБРЯДАМИ И ОБЫЧАЯМИ В РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ЗАГАДКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются табу и «тайный или скрытый язык», лежащие в основе загадок, важные особенности загадок, их связь с различными ритуалами и другими бытовыми функциями, а также то, что в становлении жанра, значение художественно-эстетических функций, выделены как актуальная проблема. В загадках содержится множество способов построения изображения загадок, а также мнения специалистов о путях отвлечения отгадывающих и их верное направление в отгадывании.

Ключевые слова: Загадка, табу, обряд, явления природы, художественно-эстетическая сущность, бытовая функция.

RUS VA O'ZBEK TOPISHMOQLARIDA TABU, MAROSIM HAMDA URF-ODATLARGA OID TUSHUNCHALAR IFODASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada topishmoqlarga asos bo'lgan tabu va “maxfiy yoki yashirin til” xaqida fikrlar yuritilgan. Topishmoqlarning muhim xususiyatlari, turli-tuman marosimlar bilan bog'liqligi va boshqa maishiy funksiyalarini yo'qotilib borishi, sof badiiy-estetik vazifa o'taydigan janrga aylanishi dolzarb muammo sifatida yoritilgan. Jumboqda tasvirni qurishning ko'plab usullari, taxmin qiluvchini chalg'itish va uni taxmin qilishning to'g'ri yo'liga yo'naltirish usullari bo'yicha mutaxassis fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Topishmoq, tabu, marosim, tabiat xodisalari, badiiy estetik mohiyat, maishiy funktsiya.

Kirish. Topishmoq tabular va “maxfiy yoki yashirin til” bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib kelgan. U hech qachon raqobatbardosh o'yin karakterini yo'qotmagan. Topishmoqning muhim xususiyati shundaki, o'ylanayotgan mavzuni bevosita nomlash mumkin emas. U topishmoqning o'zida emas, balki faqat topishmoq ichida chaqiriladi, bu yerda u haqida taxmin qilishga yordam beradigan biror narsa aytilishi kerak.

Topishmoqlar shartli yashirin nutq asosida yuzaga kelgan bo'lib, uning zamini kishilarning qadimiy e'tiqod va tasavvurlari, olamni bila borish va idrok etish darajasi bilan bog'liqdir. Darhaqiqat, Z.Husainovning yozishicha: «O'tmishda tabiat va tabiat hodisalarining o'zi bir jumboq bo'lganki, odamlar uning sirini bilmaganlar va yecha olmaganlar, ularga u sirlar bir mo'jizaday bo'lib ko'ringan... Shaxs o'zini qurshab turgan tashqi ob'ektiv olamni taniy boshlagan bir paytda undagi narsa va hodisalarining qaysi yo'l bilan yaratilishini anglash, bilish istagida narsa va hodisalarni bir-biriga solishtirish, qiyoslash va ba'zan qarama-qarshi qo'yish bilan o'rgana boshlagan. Ular quyosh, oy, yulduzlar harakatining, chaqmoq chaqishi, ko'k guldurashi, bulut kelishi, shamol esishi, qor-yomg'ir yog'ishi kabilarning mohiyatini to'la anglab yetmaganlar va animistik tushunchalarga asoslanib, ularning hammasida jon bor, deb tasavvur qilganlar. Bunday tushunchalarning ba'zi ko'rinishlari topishmoqlarda ham uchraydi. «Bir otasi, bir onasi, necha yuz ming bolasi» topishmog'ida quyosh, oy, yulduzlar insonga qiyos qilinib, jonlantirib berilishi ibtidoiy tushunchalar bilan bog'liq. Chunki inson hali tabiat va uning sirlarini to'g'ri tushunib yeta olmagan, totemistik tushunchalar hukmron bo'lgan paytlarda quyosh va oyni otalik va onalik boshlang'ichi – ota va ona deb tasavvur etgan»[1]. Demak, topishmoqlar bir vaqtlar muayyan magik funksiyalarni ado etgan zamonlaridan boshlab, aql-zakovat, ziyraklik musobaqasi, ko'ngil ochish, o'yin-kulgi vositasiga

aylangan davrlarigacha bo'lgan murakkab taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Shuning uchun ham ular hayotni tasvirlash mohiyati, tuzilishi, badiiy xususiyatlari jihatidan turli-tuman bo'lib, ko'p zamonlar izini o'zlarida saqlaganlar, xalqning estetik didi, hissiy tuyg'ulari osha borgan, tabiat va jamiyatni bilish qudrati kuchaya borgan sari ulardagi mifologik tasavvurlar va qadimiy tushunchalar susaya borib, poetik bosim birinchi planga chiqq boshlagan. Natijada, topishmoq turli-tuman marosimlar bilan bog'liqligi va boshqa maishiy funksiyalarini yo'qotib, sof badiiy-estetik vazifa o'taydigan janrga aylanib qolgan.

Qadimgi rus adabiyoti yodgorliklariga ko'ra, ko'p asrlar oldin, topishmoq nafaqat aqlning behuda sinovi bo'lgan, lekin harbiy va diplomatik ishlarda har xil maxfiy ma'lumot almashishda odamlarning allegorik-shartli aloqa vositasi bo'lgan. D.N.Sadovnikovning qayd etishicha, o'sha davrda sof shartli sifatdagi nutq shaklida topishmoqlar donolik va topqirlik bo'yicha turli musobaqalarda nafaqat oila davrasida, balki dushman bilan mulqotda ham qo'llanilgan. V. Serebrennikovning ta'kidlashicha, “Rusda topishmoqlarni taxmin qilish vaqti xalq belgilari – “bip(lar)” bilan aniq belgilangan. Kun davomida, yozda va ro'za paytida topishmoqlar aytib o'tirishning iloji yo'q edi, chunki agar siz bu vaqtda topishmoqlar aytasangiz, sigirlar “ozodlikdan” uyga qaytmaydi yoki bo'ri ularni o'rmondan olib ketishi mumkin yoki o'zingiz o'rmonda adashib qolasiz. Topishmoqlarni kuzda, dala ishlari tugagandan so'ng, kechqurun olov atrofida o'tirib aytilishini taxmin qilish mumkin edi. Topishmoqlar, yig'ilishlarda yoki oila davrasida aytilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus topishmoqlarining semantik strukturasi Ye.M.Meletinskiy, Yu.M.Lotman, V.N.Toporov, T.Ya.Elizarenkova, T.V.Tsiv'yan, G.L.Permyakov, Yu.I.Levin, E.Kenges-Maranda, A.N.Jurinskiy, A.I.Gerbstman, S.P.Solov'eva-Oyunskeya kabi olimlar tomonidan nazariy solingan.

Shulardan Yu.I.Levin topishmoqlar denotatsiyasi matnning o'zida aniq nomlanmagan ob'ekt bo'lgan matn deb ta'riflana, E.Kenges-Maranda topishmoqning obrazli qismini javobdan ajratmaydi va topishmoqning o'zi bilan topishmoq o'rtasida chambarchas bog'liqlik borligini ta'kidlaydi. Bu ikki qiyoslangan va o'zaro bog'langan komponentlarning yonma-yon kelishi esa metaforani hosil qilishini bildiradi.

G.L. Permyakov va A.N. Jurinskiy g'oyalari ba'zi parallelizmlarga ega bo'lib, maqol va topishmoqlarda atrofdagi dunyoning asosiy semantik qarama-qarshiliklari aks etishi ta'kidlangan.

T.Ya.Elizarenkova va V.N.Toporov tadqiqotlarida topishmoq zamonaviy paremiologiya ob'ekti sifatida e'tiborga olingan. Ular topishmoqda makrokosmos mikrokosmosga teng va bir xil talqin topgan degan fikrga olib keladi.

Topishmoqlar kelib chiqishining qadimiyligi haqidagi fikrni F.I.Buslaev (1861), A. N. Afanasyev (1866-69), I.A. Xudyakov (1861) ham qo'llab-quvvatlagan. Ular topishmoqlarning paydo bo'lishini mif yaratish bilan bog'laydilar. Jumladan, I.A. Xudyakov («Великорусские загадки» 1861) eng qadimgi rus xalq topishmoqlari mifologizm xususiyatlarini o'z ichiga oladi, deb hisoblagan. Biroq, XIX asrgacha omon qolgan ko'pchilik topishmoqlar, uning fikricha, xalq tarixiy hayotining o'ziga xos aks ettirilishi natijasidir. F.I. Buslaev («Исторические очерки русской народной словесности и искусства», 1861) topishmoq insonning bilimiga, hayotning eng muhim hodisalarini tushunishga chanqog'ini aks ettiradi, deb hisoblagan. A.N. Afanasyev («Поэтические воззрения славян на природу» 1866) qadimgi slavyanlarning afsonalari va afsonalarini o'rganish bilan bog'liq holda topishmoqlarni ko'rib chiqdi. U topishmoqlarni eski metafora tilining keng parchalari deb hisoblagan. Topishmoqlar marosimlarga keng kiritilganligi, donolik va zukkolik sinovlarida foydalanilganligi. Ertak va afsonalarda topishmoqlarni sardorlar va qahramonlar, donishmandlar va payg'ambarlar o'ylab topadilar va shu bilan ularning xalq yetakchisi bo'lish huquqini tasdiqlaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Topishmoqlar va dehqonlarning yashirin shartli nutqi o'rtasidagi bog'liqlik V.P.Anikinining «К мудрости ступенька» asarida yaxshi ko'rsatilgan. «Rus qo'shiqlari, ertaklari, maqollari, topishmoqlari, xalq tili haqida» (1988), u qadimda ovchilar va baliqchilar yashirin shartli nutqqa murojaat qilishgan, ya'ni ular baliq ovlash va ov asboblari uchun xayoliy shartli nomlar bilan ataganlar. Ovg'a chiqishdan oldin, o'zlarining tayyorgarliklarini yashirish va baliq ovlash va ov qilish niyatlarini yashirish uchun; shuningdek, ongli, insonning fikricha, elementar kuchlar tomonidan nomaqbul harakatlardan qochish. Bu odat boshqa xalqlar singari rus xalqining hayotida ham uzoq vaqtdan beri mavjud. Og'zaki taqiqlar asosan o'rmon va dala hayvonlari va qushlarining nomlariga, baliq ovlash va ov qurollariga, ov va baliq ovlash joyini belgilashga, transport vositalari, uy-ro'zg'or buyumlari va oziq-ovqat nomlariga, «qora» kuchning nomlari va boshqalarga qo'yilgan.

Ma'lumki, ba'zi xalqlarda ayollar eri tomon qarindoshlarining ismini aytib chaqirmaslik odati bor. Bunday odatlarning paydo bo'lishi tarixi ko'pincha tabu deb ataladigan tushuncha hamda narsa so'zlarning sehri kuchga ega ekanligiga ishongan qadimgi odamlarning e'tiqodlari bilan bog'liq.

V.I. Chicherov topishmoqlarning qadimiyligini ta'kidlab, ular ibtidoiy jamiyatning turmush sharoiti tomonidan yaratilganligini, ularning asosini xalqning ijtimoiy foydali mehnat faoliyati tashkil yetishini ta'kidlaydi. Va topishmoqlar qishloq xo'jaligi marosimlariga kiritilganligi bejiz emas, ertak va qo'shiqlarda esa tabiatning o'ziga xos kuchlari insonga topishmoqlar solib, ularni taxmin qilganga bo'ysunadi. Inson tabiatning sirliligi tiliga egalik qilish uchun uni ochishga intildi. Insonning tabiat kuchlari bilan bilimi va kurashi mifologik tasvirlarda suv parilari, goblin va shunga o'xshash g'ayritabiiy mavjudotlar tomonidan topishmoqlar topish orqali aks ettiriladi.

Topishmoqlarda odamlar o'zlarining qadimiy dunyoqarashlarini muhrlab qo'ygan. Topishmoqning afsona bilan yaqin aloqasi unga asosan ilohiy mavjudotlar uchun ochiq bo'lgan sirliligi, muqaddas donolik ma'nosini berdi. «Yunonlar orasida dahshatli Sfenks topishmoq o'rnatadi; Skandinaviya Eddada

xudolar va devlar donolik bilan raqobatlashadilar, bir-birlaridan afsonaviy mazmundagi jumboqlarni so'rashadi va mag'lub bo'lganlar boshi bilan javob berishlari kerak. «U grekov zadaet zagadku chudovitsnyy Sfinks; v skandinavskoy «Edde» bogi i velikany sostyazayutsya v mudrosti, zadavaya drug drugu zagadki mificheskogo soderjaniya i pobejdennoy doljen platit' svoeyu golovoyu. Slavyan afsonalari topishmoqlarni Baba Yaga, suv parilari va villar bilan bog'laydi.

Topishmoq xalq hayotida keng tarqalgan bo'lsa-da, marosim o'yinlari, qo'shiqlar va raqslar bilan birga rivojlanib kelgan.

Topishmoq va marosim munosabati azaldan e'tiborni tortib kelgan. Binobarin, o'zbek topishmoqshunosi Z.Husainova alohida ta'kidlab o'tganidek, «o'zbek xalqi orasida juda qadimda biror muayyan vaqtda, biror marosimda topishmoq aytishish rasm bo'lgan». Lekin hozirgi vaqtda bunday aytishishlarning izlari saqlanmagan.

Avvalo, toishmoqning to'y marosimi bilan munosabatini kuzatish mumkin. Masalan, Bobur haqida Po'lkani shoir kuylagan «Oychinor» dostonida Nazarboy ismli chol yosh Oychinorga sovg'i qo'yadi. Shunda Oychinor ota-onasidan ruxsat olib, unga o'z qalinini o'zi chaldirmoq-topishmoq ko'rinishida aytadi. Unda insonning yoshligidan to keksaygan davrigacha kechadigan jismoniy-ruhiy holati ma'lum bir hayvonlar timsolida bayon etiladi. Buning uchun Oychinor o'n qo'zi, yigirma bo'ri, o'ttiz arslon, qirq qoplon, ellik no'xtalangan ayg'ir ot, oltmish besh axtalangan ot, sakson serka, to'qson taxta obrazlarini ramziy ma'noda tanlaydi. Shubha yo'qki, Nazarboy qalinda so'ralgan 10 qo'zi, 50 ayg'ir, 65 axta, sakson serka, to'qson taxtani topish imkoniga ega edi. Ammo u 20 bo'ri, 30 arslon, 40 qoplonni qanday topib yetkazishga boshi qotadi va yordam so'rash maqsadida Bobur huzuriga o'tlanadi va Oychinorni aybdor qilib ko'rsatmoqchi bo'ladi. Bobur esa cholning yolg'onini payqaydi. Ziyrak va dono Bobur bu topishmoq yechimini o'z atrofidagilardan ham surishtiradi, biroq ne-ne oqsoqollar ham bu jumboqning javobini aytolmaydilar. Shunda Bobur qalin aytgan Nazarboy ta'kidlaganday beva ayol emas, balki yosh va o'ta aqlli qiz ekanini hamda u o'ziga nomunosib cholning yoshini hurmat qilib, uni yashirin nutq bilan insofga chorlaganini tushuntirib beradi. Buni eshitib, Bobur mulozimlari ham hang-mang bo'lib qolishadi[2].

«Chiqmas qizning qalini og'ir» deganlaridek, «Oychinor» dostonida keltirilgan qalin chaldirmoq-topishmog'i bilan bog'liq epik motiv «Podshoh bilan kambag'al qiz» ertagi syujetida uchraydi. Faqat unda kambag'al qiz ham o'ziga uylanmoqchi bo'lgan keksa podshohdan oltmishta axta, yetmishta no'xta va hokazolarni so'raydi.

«Alpomish» dostonining Po'lkani shoir variantida[3] qiz uni olishga talabgorlarga jumboq (topishmoq) aytishish shartini qo'yadi.

«Oychinor» dostonida Bobur Afg'oniston tomonga chekinayotganida Shayboniy bilan sirliligi savol-javob qiladi. Bunda Bobur Shayboniyga uchta savol-topishmoq bilan murojaat qiladi:

Bobur: «Qo'limda bir narsa bor: Suyuqdan qattiq bo'lgan. Otini aytsa, quv kalladan suv keladi, bu nima?»

Shayboniy: Bu – qurut.

Bobur: «Chap qo'limda bir narsa bor: O'zi bir yumaloq, ichida ming yumaloq».

Shayboniy: «O'zi bir yumaloq, ichida ming yumaloq» – bu anor.

Bobur: «Daraxting silkinishi nimadan?»

Shayboniy: «Daraxtning silkinishi o'zidan chiqqan qurtning ta'siridan»[4].

D.S.O'raeva o'zbek xalq topishmoqlari orasida o'lim va unga aloqador hodisalar haqida yaratilganlarini alohida turkumlab o'rgangan. Olimaning fikricha, «insoniyatning qadimgi tasavvur-tushunchalari, ishonch-e'tiqodlari, maishiy-ijtimoiy turmush tarzi, urf-odatlar, aql-zakovati, topqirligi asosida yaratilgan bunday topishmoqlar yashirin poetik nutq taraqqiyotini, marosimlarning tadrijiy takomilini hamda folklor janrlarining marosimlar bilan bog'liq evolyutsiyasini aniqlashda muhim rol o'ynaydi».

D.O'raeva yozganidek, qadimgi insonlar o'lim hodisasidan cho'chiganlari tufayli unga aloqador atributlarning nomini ochiq aytishdan qo'rqqanlar. Ibtidoiy insonlar animistik

tasavvurlarga asoslanib, o'limni jonli, eshituvchi va yuruvchi mifik mavjudot sifatida tasavvur qilganlar. Shuning uchun imkon qadar uni shartli yashirin nutq asosida ifodalashga harakat qilganlar. Bunday tushunchalarning ba'zi ko'rinishlari topishmoqlarda uchraydi. Bu xildagi topishmoqlar esa xalq topishmoqlarining marosimlar bilan genetik asosda bog'liqligini va ma'lum ijtimoiy-maishiy, ritual-magik vazifalarda qo'llanganligini namoyon etadi. O'lim haqidagi topishmoqlarda "Hammani zor qaqshatar, Begunoh yer tishlatar", "Achchiqdan achchiq, zahardan ham achchiq", "Urmay-so'kmay yig'latar", o'lgan insonni dafn qilishga aloqador narsalar "tobut" haqida "Bir otki, oyog'i yo'q, Mingan kishining joni yo'q" yoki "Oyog'i yo'q cho'bin ot", "To'rt oyoqli cho'bin ot", kafan haqida "Engsiz, yoqasiz ko'ylak", o'lim farishtasi Azroil haqida "Bir bo'ri qo'yning qonini chiqarmay yeb yotir" singari topishmoqlar aytiladi[5].

Tahlil va natijalar. Xullas, o'lim bilan bog'liq tabu tufayli uni sir saqlash, bu haqda ochiq-oshkora gapirmay, fikrni yashirin poetik nutq orqali bayon etish ehtiyoji orqali yaratilgan topishmoqlar ma'lum davrlarda ritual-magik vazifa bajarib, maishiy ahamiyat kasb etgan. Bu misollar asosida xalqimiz orasida qadimdan topishmoq aytish va aytishishning qat'iy an'analari, o'ziga xos tartib-qoidalari bo'lganligidan dalolat beradi. Biroq ko'pincha ota-bobolarimiz kundalik mehnatdan bo'shagandan keyin, ko'pincha qish kechalarida o'zaro topishmoq aytishar ekan. Buni Z.Husainova Samarqand viloyati Gulbuloq qishlog'ida yashovchi Roziya momodan yozib olib keltirgan quyidagi ma'lumot to'la asoslay oladi: "Qishning kechasi uzun bo'ladi, ayollar yig'ilib urchuq yigiradi, olacha to'qiydi, shu vaqtlarda yoki kechasi yotgandan keyin topishmoq aytishish odati bo'lgan. Samarqand viloyatining shimoliy tumanlaridagi o'zbeklar yashagan qishloqlarda to'yga boshqa qishloqlardan kelgan odamlarni qo'ni-qo'shnilarinikiga qo'ndirganlar. Yig'ilgan mehmonlar o'rtasida chaldirmoq, jumboq aytishish ham bo'lgan"[6].

Topishmoqni bu tarzda ko'proq qish kechalari aytish o'tmishda uning ijrosida muayyan taqiqlar bo'lganligini ham anglatadi.

Jumboqlar o'tish marosimlariga (nafaqat kalendar, balki to'y va dafn marosimlariga ham) to'g'ri kelishi muhimdir.

Topishmoqlar fol ochish bilan ham bog'liq bo'lib, taqvim marosimlari tarkibiga kiradi.

Jumboqda tasvirni qurishning ko'plab usullari, taxmin qiluvchini chalg'itish va uni taxmin qilishning to'g'ri yo'lga yo'naltirish usullari mavjud. Shu nuqtai nazardan, I. Levinning "Семантическое строение русской загадки" maqolasi qiziqish uyg'otadi. Barcha xalqlar topishmoqlarining o'xshashligi shundaki, ular umumiy savol-javob tuzilishi, xalq og'zaki ijodining mavjudligi, o'zgaruvchanligi va muayyan ijro kontekstiga ega.

Xulosa va takliflar. Jeyms Jorj Freyzer xuddi V.P.Anikin kabi topishmoqlarning funktsional xususiyatlarini o'rganar ekan, dastlab topishmoqlar o'sha kunlarda qabul qilingan allegoriyalari, deb hisoblardi. Ba'zi sabablarga ko'ra so'zlovchiga to'g'ridan-to'g'ri atamalarini ishlatish taqiqlanganida. Shunday qilib, u topishmoqning tabuga aloqadorligi haqidagi farazni kiritdi. U tabular qo'llaniladigan uchta holatni ajratib ko'rsatdi:

- 1) o'lim bilan bog'liq marosimlar;
- 2) qishloq xo'jaligi sikllaridagi tug'ilish marosimlari;
- 3) jinsiy hayot bilan bog'liq marosimlar.

Bularning barchasi J.J. Freyzerning "Oltin butoq" kitobida (1911) aks ettirilgan.

V.P.Anikin va J.J.Freyzerning fikricha, topishmoq mulototning noan'anaviy usuli, ya'ni yashirin shartli nutq bo'lib, u avvalgi avlodlar tajribasini, xalqning turmush sharoitini, madaniyatini, tarixi va mamlakat geografiasini to'plash jarayonini aks ettirgan.

V.P.Anikin tomonidan tuzilgan topishmoq ta'rifida topishmoq "buyum yoki hodisaning she'riy murakkab tavsifi, insonning zukkoligini sinash, shuningdek, uning moddiy dunyoning she'riy go'zalligi va boyligiga e'tiborini qaratish maqsadida qilingan"[8].

ADABIYOTLAR

1. Husainova Z. Topishmoqlar // O'zbek folklori ocherklari. Uch tomlik. Birinchi tom. – T.: Fan, 1988. – B.100-101.
2. Rahmatov Y.G'. Tarixiy dostonlarda tarixiy shaxs obrazining epik talqini ("Oychinor" va "Shayboniyxon" dostonlari misolida): Filol. fan. nomz.... diss. – T., 2008. – 150 b.
3. Mirzayev T. Bir biridan go'zal // Alpomish. O'zbek xalq ijodi yodgorliklari. 100 jildlik. To'rtinchi jild. Dostonlar. Muhammad Jonmurod o'g'li Po'lkani va Ergash Jumanbulbul o'g'li, Berdiyur Pirimqul o'g'li, Saidmurod Panoh o'g'li variantlari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – B.18.
4. Oychinor / Oysuluv. O'zbek xalq ijodi. Ko'p tomlik. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984. – B.30-37.
5. O'rayeva D.S. O'zbek motam marosimi folklori genezisi, janrlar tarkibi va badiiyati: Filol. fan. doktori...diss. – T., 2005. – B. 230.
6. Husainova Z. O'zbek topishmoqlari. T., 1966, 14- b.